

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ**

ДИПЛОМНА РАБОТА

на

Ивалена Антонова Танева,
специалност Балканистика,
факултетен номер 60165

*Тема: Ролята на емигрантската албанска литература
и на Тома Кацори за развитието и съхраняването на
националната албанска култура и символика*

Научен ръководител: гл. ас. д-р Русана Бейлери

Рецензент: Зоя Костадинова

София 2008

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод:	3-8
Първа глава:	9-32
Дейци на албанската емигрантска литература по света:	
Наим Фрашери	9-10
Андон Зако Чаюпи	11-15
Фан Ноли	16-20
Фаик Коница	21-23
Писатели, емигрирали в Румъния – Ласгуш Порадеци и Асдрени	24-27
Емигрантството като последица от комунистическия режим	28-32
Втора глава:	33-36
Ролята на албанската колония в България за развитието на литературните и културни традиции	
Трета глава:	37-68
Живот и дело на Тома Кацори:	
Биографични данни	37-39
Научна дейност на писателя	40-45
Национални символи и измерения в художествените произведения на Тома Кацори	46-68
Заклучение	69-71
Използвана литература	72
Приложение 1	73-74
Приложение 2	75
Приложение 3	76

ТРЕТА ГЛАВА

ЖИВОТ И ДЕЛО НА ТОМА КАЦОРИ

БИОГРАФИЧНИ ДАННИ

Тома Кацори е роден през 1922 година в Щик (Южна Албания), където завършва и начално училище. След това продължава обучението си в Ерсек. Записва се в Лицея в Корча, но когато по време на италианската окупация през 1940 той е затворен, заминава за България, където довършва образованието си. Първоначално се записва в италианско училище, а след това завършва административно право в Софийския университет. Една година работи като чиновник в община Пазарджик, след което продължава следването си в университета със специалност френска филология. За пръв път се завръща в Албания през 1958 година, когато става и член на Съюза на албанските писатели. Една година по-късно е издаден първият Българо-албански речник, в който Тома Кацори е съавтор и редактор на албанската част. През 1962 година с инициативата на акад. Владимир Георгиев е обявен конкурс за откриване на лекторат за изучаване на албански език. Конкурсът е спечелен от Тома Кацори и така той става първият лектор по албански език в Софийския университет „Свети Климент Охридски”. По-късно става професор по албански език и литература в Катедрата по общо и сравнително езикознание и балканистика. Плод на дейността му като преподавател е написването и издаването на Учебник по албански език за чужденци в две версии – българска, издадена през 1972 година и английска, излязла от печат 1979. Участва също така и в научна дейност в областта на

езикознанието, историята, литературата и културните връзки между Албания и България.¹ Творческото му наследство е разнообразно по жанрови форми – стихове, разкази, новели, романи. Произведенията му са издавани на албански от издателства в Тирана, Прищина, Скопие и Тетово. През 1957 година издава сборника разкази *Jetë me brenga* („Живот с тревоги”). На следващата година излиза от печат новелата *Ditë që s’harrohen* („Дните, които не се забравят”), за която получава втора награда на литературен конкурс. През 1960 година отпечатва новелата *Dashuri* („Любов”). В следващите години издава романа в две части *Për mëmëdhenë* („За родината”). Има няколко сборника с разкази, между които *Tregime të jugut* („Южни разкази”), *Kandili i De Radës* („Кандилото на Де Рада”), *Tregime të moçme* („Стари разкази”). Пише романите *Bijtë e Shtrëngatës* („Синовете на бурята”) и *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu* („Най-големият герой на Арбърия Скендербег”). Последният е отпечатан по случай 600 годишнината от рождението на великия албански герой. В своите произведения, и най-вече в историческите си романи, писателят показва изключителна ерудиция и запознаване с действителните събития и личности. През 1996 година издава сборника с басни *100 fabulla* („100 басни”). На български език освен разказите, публикувани в периодичния печат, издава през 1960 година романа *Великата Беса*, а две години по-късно и сборника *Поколения*. И двете творби са преведени от албански от самия автор Тома Кацори. Превежда албанска и българска художествена литература.² Занимава се с преводи на игрални филми както за албанската, така и

¹ В Приложение 1 прилагам списък на една част от научната литература, на която Тома Кацори е автор или съавтор

² В Приложение 2 прилагам списък на художествената литература на албански и български автори, преведена от Тома Кацори

за българската публика.³ Награден е с най-високия медал на Албанската Академия на Науките. Удостоен е с орден първа степен „Наим Фрашери“ за изключителен принос в развитието на албанологията.

Умението на писателя да разказва и да увлича не само читателите, но и слушателите си прави впечатление на всеки, който се е докоснал до него. Независимо дали ще разкаже анекдот, разказ или част от собствената си биография Тома Кацори завладява хората около себе си и те забравят за времето и пространството. Потапят се в неговия албано-български свят, търсейки колкото се може повече подробности. И нещата, които разказва, надигат много въпроси, чийто отговори се крият в същността на всеки човек, въпроси, на които и самият писател е дал отговор, но той трябва да бъде намерен в неговото творчество.

³ В Приложение 3 прилагам списък на една част от пълнометражните художествени филми, адаптирани за съответната публика

НАУЧНА ДЕЙНОСТ НА ПИСАТЕЛЯ

Научната дейност на Тома Кацори може да се разглежда и раздели в няколко сфери – езикознание, литература, история. Някои от научните си разработки публикува в специализирани научни издания. Други представя на различни конференции, като след това са отпечатани в посветените им сборници. През 2000 година събира изследвания върху различни проблеми от езикознанието, етимологията, историята, литературата и културната дейност и връзки между албанската колония в София и редица видни албански писатели в сборника *Ndriçime* („Светлини”), отпечатан в столицата на Република Македония Скопие.

Първият проблем, върху който Тома Кацори спира вниманието си в този сборник, е за произхода на имената *albanoi* и *Albanopolis*, които са засвидетелствани в надпис на Птолемей.⁴ Позовавайки се на факти и изследвания на Екрем Чабей, Анромачи Георги, Норберт Йокъл, авторът доказва техния произход по останалия ономастичен материал като произведен от племенните имена *Bardait* и *Parthët*. Той определя двете племенни названия като превод от илирийски на латински *parth*, *barth* и *alb*, от което следва, че горните етноними са им еквивалентни. В следващата статия авторът отрича обаче връзката им с етнонимите *shqiptar* и *Shqipëri*.⁵ Тук е силно застъпена и илирийската теория за произхода на албанския народ, на която авторът е поддръжник. Той защитава мнението си в друго изследвание от този сборник със заглавие *Shqiptarët janë pasardhësit e ilirëve* („Албанците са потомци на

⁴ Статията „Edhe një herë për prejardhjen e emrave ALBANOI e ALBANOPOLIS”, *Ndriçime*, Shkup, 2000, 5-9

⁵ Статията „Shpjegime të reja për etnonimin, **shqiptar**, **shqiptarë**, **Shqipëri**, **(TOSKËRISHT)** dhe **shqyptar**, **shqyptarë**, **Shqypni**, **(GEGËRISHT)**”, *Ndriçime*, Shkup, 2000, 10-19

илирите”).⁶ Изследователят привежда археологически, етнографски и езиковедски факти, за да докаже самостоятелното културно развитие на албанците от племената на древните илири. Направените археологически разкопки изваждат на бял свят материални доказателства, които намират пряко отражение във вярванията и символиката на съвременното население. Открити са и фолклорни елементи, доказващи илирийския произход на албанската култура. Вярването, че змията на къщата не бива да се убива, понеже е нейна пазителка, води началото си от широкото разпространение на този символ сред илирите. Музиката и народните танци са с доказан континуитет от различните рисунки по съдовете, открити по местата, населявани от илири. За езиковедски доказателства авторът приема запазените топоними и антропоними, понеже илирийски думи не са наследени в албанския.

Като член на албанската общност в България авторът отделя внимание и на историята и дейността на колонията по българските земи. Статията *Një vështrim i shkurtër i historisë së shoqatës shqiptare “Dëshira” të Sofjes*⁷ („Един кратък поглед върху историята на албанското общество *Dëshira*”) разкрива пред читателя факти, свързани с разселването и броя на албанците. Посочват се селища, чийто произход има албански корени – Арбанаси, Девня, Мандрица, което и до днес остава единственото село в България, където продължава да се говори албански език. Посочват се и данни за заниманията на заселилите се по нашите земи албански семейства. Отделено е особено внимани на връзките, които членовете на колонията поддържат един с друг, дейността им в различни сфери на обществения и културен живот. Авторът осветлява данните

⁶ Kacori, Th., *Ndriçime*, Shkup, 2000, 20-23

⁷ Пак там, 24 - 51

около създаването и развитието на албанското дружество в България, посочва имената на едни от най-значимите личности на емигрантското национално движение. Посочва се изключителният принос на колонията за поддържане на културни и политически връзки с родината и с други културни дейци и дружества в емиграция. Отделя се внимание на събитията след освобождението на Албания и развитието на колонията след закриване на дружество *Dëshira* през 1940 година.

Освен за съвместното културно развитие на албанската колония в София, писателят пише статии за някои от изтъкнатите творци, живели тук. Обект на неговите изследвания са издателят и публицист Йосиф Багери, поетът патриот Адам Шкаба, преподавателят по класически езици Перикли Чили.

Своето изследване за Йосиф Багери Кацори изгражда както по данни от издателската и творческата му дейност, така и по спомени на негови съвременници. Интерес представляват спомените на сина на поета Александър, които допълват празните места в биографията му. Пред читателя се изгражда образът на един отдаден на националното движение човек, голям патриот и радетел за политическите и образователните въпроси на Албания. Споменават се сведения за семейството на Йосиф Багери, като интересното е, че някои от синовете му поемат по пътя, който е начертал баща им, продължават делото му за освобождение на албанския народ.⁸

С истинско разказваческо майсторство авторът представя детските години на поета Адам Шкаба в статията *Adam Shkaba – njeri, patriot dhe poet*⁹ („Адам Шкаба – човек, патриот и поет”). Читателят като че ли става част от едно вълшебно и приказно

⁸ Касори, Тх., „Josif Bageri në kujtimet e anëtarëve të kolonisë shqiptare të Sofjes”, *Ndriçime*, Shkup, 2000, 52 - 60

⁹ Пак там, 61 - 79

царство, в което главният герой е малкото момче. Трудности естествено не липсват, но в действителността, представена през неговия детски поглед, се появява надежда за бъдещето. Цялата дейност и живот на Шкаба се обвързва с албанското дружество *Dëshira* и националното движение. Авторът изтъква неговата роля за основаването на албанската печатница в София. Тома Кацори описва различни случки от живота на поета по начин, който размива границите между реалност и измислица, а читателят остава замислен дали наистина това се е случило или е плод на някаква фантазия. Такава случка е запознанството на Адам Шкаба с бъдещата му съпруга. В изследването се разглежда и поетическото творчество на албанския емигрант. Авторът оценява поезията му не само по нейната художествена, но и по историческата ѝ стойност, твърдейки, че тя пресъздава епохата. В своя анализ той я приобщава към *„борбата на албанските възрожденци за образование на народа и борбата им за освобождение на Албания”*.¹⁰

За изследването си върху Перикли Чили писателят използва отнови спомени – на неговия син Тома. Авторът отрежда подобаващо място на Чили сред дейците на националното движение и в научните среди. В обсега му попада и драмата, написана за героя на албанския народ Скендербег.

Тома Кацори в своите критически и научни изследвания се занимава не само с писатели от албанската колония в България, но и с личности, записали имената си като едни от предводителите на културното и литературното развитие на нацията. Важно място в тези разработки заема фигурата на Наим Фрашери. Анализира се доколко е запознат с фолклора и народния език на своя народ¹¹,

¹⁰ Пак там, с. 79

¹¹ Kacori, Th., “Folklori dhe Naim Frashëri”, *Ndriçime*, Shkup, 2000, 145 - 150

като крайният извод се основава на щателно проучване. Авторът стига до заключението, че преди да се заеме с писане големият албански поет е изучил фолклорния албански език. Кацори осветлява в друга своя статия и връзките, които Наим Фрашери е имал с дружеството *Dëshira* и албанската колония в София.¹² Други личности, с които се занимава са Петър Буди, Исмаил Кемали, Андон Зако Чаюпи, Стерио Спасе, Мигени, Димитър Шутерики, Екрем Чабей, Йероним Де Рада. В своите изследвания той показва приноса им за албанския културен живот, като дори определя мястото на Де Рада като „най-големия писател, излязъл от средите на арбрешите”¹³.

Последната статия от този сборник, върху която ще се обърне внимание в настоящото изследване е *Një fjalor bullgarisht-shqip dhe disa tekste fetare të vitit 1864 në Manastirin e Hilendarit*¹⁴ („Един българо-албански речник и няколко религиозни теста от 1864 година в Хилендарския манастир”). В нея авторът дава описание на речника, предположения за произхода на неговия създател и за обема от думи, които покрива. Лексиката е разделена на различни теми – време, цветове, птици, животни. В хода на изследването се прави едно фонетично сравнение между българския и албанския, което допринася за изясняването на междуезиковите и диалектните отношения. Изследването върху този първи опит за създаване на българо-албански речник хвърля светлина и върху въпросите за албанските поселения.

В своите историческо-културни изследвания Тома Кацори се спира на проблеми, засягащи както българския, така и албанския

¹² Kasori, Th., “Lidhjet e kolonisë shqiptare të Sofjes me Naim Frashërin”, *Ndriçime*, Shkup, 2000, 89 - 93

¹³ Статиите, които нямат посочен източник, са използвани от ксерокопия, където е невъзможно да се разбере точният източник, затова по-голяма прецизност е невъзможна.

¹⁴ Kasori, Th., *Ndriçime*, Shkup, 2000, 134 - 141

живот. В публикация за списание „Родолюбие”¹⁵, той отделя внимание на борбата срещу завоевателите на Балканския полуостров – османците в първия половин век от тяхното нашествие. Този материал разкрива мисията на княз Фружин, сина на цар Иван Шишман, като делегат пред албанския владетел Георги Арианит Комнин. В друга статия разглежда ролята на Москополе в общобалканската просвета.

През 1998 година заедно с Боби Бобев издава обширна книга за Албания, която е опит да се разкрие на българския читател истинската същност на албанеца. Тази книга е повече от един бегъл поглед върху историята, културата, религията и обичаите на Албания. Тя е чудесен наръчник за хората, които искат да опознаят нашата съседка. Неизменна е ролята ѝ на пътеводител за българина, желаещ да обиколи тази толкова близка географски, но същевременно непозната нам държава. Интересно е представена и ролята на албанската колония в България за подпомагане на националното възродително движение в Албания. Книгата е един опит да се сближат и обвържат две от балканските култури, съжителствали заедно векове.

¹⁵ Кацори, Т., *Важна мисия на Балканите*, сп. „Родолюбие”, бр. 3, 1984

НАЦИОНАЛНИ СИМВОЛИ И ИЗМЕРЕНИЕ В ХУДОЖЕСТВЕНИТЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ТОМА КАЦОРИ

През 1961 година в Тирана излиза първи том на романа *Për mëmëdhenë* („За родината”) на Тома Кацори. Това е и първият издаден роман на писателя. Две години по-късно, отново в Тирана, излиза и вторият том, с който се затваря една страшна и в същото време героична страница от албанската история. Действието се развива в периода между 1910 и 1914 година. Това е времето на национално-освободителната борба на албанците, чрез която те извоюват независимостта си от турците и я защитават от нападенията на гърците и стремежите на великите сили. Пред погледа на читателя се разкрива едно вярно отражение на албанския бит и история. Действието на романа проследява не само реални исторически събития, но и съдбата на едно албанско семейство, станало реален участник в борбата. В тази връзка особено важно е подзаглавието на творбата – *Besa e Resul Çelimarës* („Клетвата на Ресул Челимара”), което стеснява хоризонта на очакване в една посока – ролята на една обикновена фамилия в националното движение. Произведението остава в съзнанието на читателя освен като хроника на албанското ежедневие и културни традиции, и като албум на националните символи и ценности. Това е роман, в който могат да бъдат намерени всички норми, които регулират взаимоотношенията както между членовете на едно албанско семейство, така и между тези на социума.

В двете части на романа е събран целият кръговрат от фолклорни обичаи и традиции в човешкия живот. Връзката с фолклора е показана ясно от народните песни, които са поставени пред почти всяка част от романа. Хронотопът на романа позволява

да се проследи трудовия календар на албанския селянин от началото на XX век. С настъпването на пролетта целият свят като че ли се разбужда от някакъв сън. Хората започват нормалното си съществуване. Селяните излизат по нивите и започват грижите си за земята, бъдещата реколта и животните. Лятото започва жътвата и събирането на останалите плодове на техния труд. Есента и зимата хората отново се затварят в къщите си, за да затворят годишния цикъл, за да се отдадат на заслужена почивка в очакване на следващата пролет, когато всичко започва отначало. В тази обстановка следва да се извършат и различните етапи от човешкия живот – раждане, смърт, сватба, изграждане на нов дом. В романа *Për mëmëdhenë* всички тези стъпки са представени, въпреки размирната ситуация в страната. Ритуалът на даряването на нов живот е представен във втория том на произведението. Въпреки че детето се ражда мъртво и родилката също умира, този момент е особено важен, за да си изгради рецепиента правилна картина за начина, по който протича този процес в албанското общество. Това е изключително женска сфера, мъжете не са допускани до мястото на раждането. Това е причината Бале да изгони сина си Тафил, докато съпругата му ражда. Този момент е пряко обвързан със смъртта не само поради факта, че и майката и детето умират, но и поради мястото, където ги погребват – до гроба на майка Зада. Тук се разкрива уважението на албанците към родовата памет и вярата в душите на хората. Отправеното обръщение към починалия стожер на семейството да се грижи за Нурия и детето □ показва загрижеността на целия род към отишлите си без време синове и дъщери. Това разтърсващо събитие пряко се обвързва с първия том на роман, където освен майка Зада, от този свят си отива и единият от братята Челимари – Ика. Неговото погребение отразява

погребалните обичаи сред албанското общество. Плачът и оплакваческите песни се превръщат в изразител на мъката по загубения роднина. Работата се преустановява, за да се почете неговата памет. Уважение към паметта на загиналия в борбата за родината Зало е и причината да не се вдигне типична сватба с песни, танци и гощавки за Тафил и Мелита.

Сватбата също е важен обичай от човешкия живот. В двете части на романа се извършват две сватби, като съществена е тяхната роля едновременно като край на един и начало на нов етап от съществуването на семейство Челимара. И двата ритуала имат определено място – съответно края на първата и края на втората част на творбата. Решението за сватбата на Тафил с Нурия възниква в главата на Ресул от необходимост. Тя е средството за осигуряване продължението на рода и неговото запазване. Приготовленията за сватбата са много, но с радост се изпълняват от всички членове на семейството. Брачният ритуал се превръща в празник за цялото село. Масите са сложени и подредени с типични за едно земеделско общество мезета и ястия, хората пият ракия и се пеят песни. Радостта и смехът не слиза от лицата на гостите, като прерастват в игри на хора. Втората сватба не се извършва по описания начин, но песента присъства скрито: *„Челимарите не направиха сватба и не пяха песни, че жалееха още за Зало, но на всички сърцата им пееха, че в тяхната къща се връщаше отново щастието.*”¹⁶

Друг характерен ритуал от народния живот на албанците се наблюдава в строежа на новата къща, която семейството издига на мястото на опожарената от турците. Когато всичко по доизграждането на новия дом вече е приключило, щастливите собственици пристъпват към даряване на майсторите. Даровете са

¹⁶ Вж. Kacori, Th., *Për mëmëdhenë*, v. II, Tiranë, 1963, f. 262 - пр. а.

подготвени от жените, като колкото са мъжете, толкова са и подготвените дарове. Това са кърпи, чорапи и ризи за всеки майстор и чирак, участвали в строежа. Разкрива се и друга норма на обществото – посрещането на гости, които да поздравят както притежателите на новата къща, така и майсторите, които са я построили: *„Селяните разбраха, че Челимари са завършили къщата, и според закона трябваше да отидат да поздравят както тях, така и майсторите.”*¹⁷

Авторът представя на читателите строгата йерархия в албанското семейство. Това е патриархално общество, където глава на рода е най-възрастния мъж. За семейство Челимар това е най-големият брат Ресул. Цялото семейство го уважава и се подчинява на заповедите му, защото *„думата му в къщата беше закон”*¹⁸. Това е показано няколко пъти в романа, когато трябва да се вземат важни решения. Главата на семейството е този, който избира булка за Тафил. Ресул взема и решенията кой да отиде да се бие срещу турците и кой да остане при жените: *„А вие, какво правите тук с жените? Тук ли е вашето място? Хайде, отивайте да се биете, не ни посрамвайте къщата!”*¹⁹. Но жената като майка също има своята роля. Тя управлява женските работи на къщата. Нейното старшинство също не се оспорва. Тази роля първоначално се заема от майка Зада, а по-късно, когато тя умира, от съпругата на Ресул – Бале. Думата на майката също както тази на бащата, се превръща в закон: *„Ресул не □ отговори повече. Знаеше, че когато кажеше нещо, майка Зада го беше обмислила добре”*²⁰. Тя е тази, която се грижи за децата и за изпълнението на заръките на мъжа.

¹⁷ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. II, Tiranë, 1963, f. 36 - пр. а.

¹⁸ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. II, Tiranë, 1963, f. 75 - пр. а.

¹⁹ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 358 - пр. а.

²⁰ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 12 - пр. а.

Друга важна албанска традиция, която е засегната в романа, е въпросът за кръвното отмъщение. Това е един от основните закони в Кануна на Лек Дукагин. Той се изразява в задължително отмъщение, ако е пролята кръв на член на рода. Изпълнителите му са мъжете – братя, синове. Героите на Тома Кацори са хора, запознати с това право, готови да го следват. Тази характерна албанска черта е показана в самото начало на романа, в сцената на залавянето на Ресул и Зало от хайдутите: „*Ние имаме и още двама братя! Аз имам и син! Да знаеш, че няма да те оставят без да ти отмъстят!*”²¹. Във втората част на романа към този проблем авторът се отнася с едно осъдително и прогресивно отношение. Този акт е окачествен в думите на Темистокъл като нещо, което трябва да бъде изкоренено от живота на селяните, като варварско действие, което няма край, а само предизвиква проливането на нова кръв. Но този обичай дотолкова е залегнал в традициите на населението, че хората дори не желаят да се опитат да разрешат проблемите по мирен път: „*По-добре ме убийте сега, отколкото да наведе глава пред тези, които убиха баща ми!*”²². Тук става въпрос за семейна чест и дълг, които са от основните постулати на албанското общество. Кръвното отмъщението се приема като знак за мъжество и смелост от обикновените хора. То е начин да се докаже албанския дух, който печели уважението на масата от социума по това време.

Разкривайки културните традиции и обичаи, авторът успява да изгради и пантеон на албанските националните символи в романа *Për mëmëdhenë*. Първият символ, който привлича вниманието на читателите, е образът на орела. Това е един изключително

²¹ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 17 - пр. а.

²² Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. II, Tiranë, 1963, f. 147 - пр. а.

натоварен символно образ. Орелът е толкова значителен, че не съществува цивилизация, в която да не е част от историческите и митологическите разкази за боговете и прочутите герои. Царят на птиците се приема като пратеник или заместител на върховното небесно божество. Приема се като атрибут на Зевс и на Христос²³. Също така орелът е част от националния флаг на албанския народ. Свързва се със свободата и смелостта на албанците, с тяхната държавност. Образът на орела се интерпретира като защитник на онеправданите и страдащите, като спасител. Затова и в очите на Ресул комитите, които спасяват него и брат му, изглеждат като орли – *shqiponja*. Важно е да се отбележи близостта между албанските думи *орел (shqiponjë)* и *албански език (shqip)*, която е достатъчна целият албански народ да се отъждестви с тази царствена птица. Самите албанци наричат държавата си Страна на орлите, а себе си – синове на орли. Черният двуглав орел се появява в романа и в комбинация с червеното знаме. Разлепянето на националния флаг по вратите на дюкяните и конака на каймаканина на Ерсек е акт, който показва смелостта и решимостта на албанските въстаници. С него те заявяват позицията си на отделен народ в рамките на Османската империя, правото да живеят на своята земя и готовността да бранят родината си. Не случайно в една от битките между комитите и турските аскери обект на най-големи атаки е знаменосецът Ресул. Тук се проявява изключителният героизъм на този албанец, който не допуска националният символ да бъде завзет и обруган от турците. Самият орел от знамето се превръща в живо същество за комитите: *„Знамето се развяваше във въздуха.*

²³ Шевалие, Ж., Геербрант, А., *Речник на символите*, том 2, София, 2000, с. 135

Двуглавият орел като че ли летеше заедно с комитите, за да разкъса с ноктите си войниците.”²⁴

Друг елемент, който свидетелства за съществуването на нация, е родният език. Той се превръща в средство за обединение на населението. В разпространението на родната реч се включват и емигрантите и гурбетчиите. Те помагат за отпечатване на книги и учебници, като с това допринасят за борбата срещу чуждата власт: „... всички тези албанци, които са по пътя на гурбета. Те не желят сили за освобождението на Албания и за нашия език. От София взехме тези дни двеста буквара. От Букурещ в Румъния са ни изпратили „Историята на Скендербег”, която е написал блестящият поет Наим Фрашери.”²⁵. Задачата на комитите е да разпространят албанската писменост и език сред обикновените хора, да раздадат книгите и учебниците, да се борят за училища, в които да се преподава на родния им език. Самите селяни показват желание да се образуват на роден език. Словото става еквивалент на родината: „Мити попита свещеника: – Кое обичаш повече, молитвите, майката или мащехата? – Майката! - отвърна свещеникът направо. – Е, твоята майка е албанският език!”²⁶. В името на родината и свободата се заличават и религиозните различия между хората. Обединението се извършва на основата на национална принадлежност, език, родина. Религията остава след албанското самосъзнание. Призивът за обединение и борба е отправен от комитите, от борците за национално освобождение: „Братя – каза той – мюсюлмани и християни, събудете се от съня, в който сте попаднали и се изправете всички срещу хайдутите!”²⁷.

²⁴ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 327 - пр. а.

²⁵ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 143 - пр. а.

²⁶ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 164 - пр. а.

²⁷ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 87 - пр. а.

Това са последните думи на Нучи Мартин преди да бъде обесен. И тези думи разкриват цялата любов и жертвоготовност на героя към родината. Това обединение на нацията се извършва под знака и на друг национален символ, националния герой Скендербег: „*Петицията на освобождението на родината от хайдутите приближава! Тоскийци и гегийци, мюсюлмани и християни, грабнете чистите оръжия на Георги Кастриоти – Скендербег и да се изправим всички като един единствен човек срещу техните оръжия. По-добре да умрем със чест, отколкото да живеем под иго!*”²⁸. Това е примерът за смелост, жертвоготовност, любов към родината, от който албанските жители имат нужда. Славата на Георги Кастриоти се превръща в мотив, за да отдадат живота си в борбата за свобода и нейното отстояване пред света. Смъртта не плаши героите на Тома Кацори, а напротив – става единствения изход от робството, ако борбата не донесе желания резултат.

Смелостта и героизмът са черти от характера на албанците, които се вдигат на въстание за свободата на родината. В тази битка се заличават разликите в годините, в социалния статус, в пола. Майките жертват синовете си, жените – мъжете си. Но въпреки падналите загубите, крайният резултат е достатъчно голям и славен, за да донесе неописуема радост и гордост в сърцата на хората.

На националния герой на албанците е посветен цял роман, който излиза от печат през 2005 година – *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*. С помощта както на действителни исторически събития и личности, така и на авторовата фантазия пред читателя се изгражда един жив и емоционално наситен образ на албанския национален герой Георги Кастриоти Скендербег. Романът също така изгражда и колективния образ на албанския народ, който

²⁸ Вж. Касори, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961, f. 271 - пр. а.

защитава своята свобода и земя. Характеристиките и описанията на участниците са поставени както в авторовата реч, така и в речта и делата на самите герои. Самото заглавие въвежда хоризонта на очакване, който се оправдава в сюжета на романа – пред рецепиента наистина се разгръща цялостна картина за най-големия борец за свободата на албанските земи, който се отличава сред всички други храбри мъже.

Първият символ, който се появява още в началото на романа и неизбежно остава свързан с образа на националния герой, е орелът. Георги Кастриоти се появява като действащо лице през погледа на друг герой – Георги Арианит. И още тук изпъква неговата изключителност на фона на ездачите от турския двор: *„Той позна и Али бей Евреноз, Ишак паша..., но очите му не се отделяха от Георги Кастриоти, че той изпъкваше сред тях като орел сред птици.“*²⁹ Не случайно този символ присъства на фамилното знаме на Кастриоти. Това е техният герб, който в наши дни е станал и национален флаг на Албания. Появяването му в романа свидетелства за начало на битката срещу поробителя, за начало на свободен живот на албанския народ: *„От крепостта беше свалено веднага знамето с полумесеца и на негово място беше издигнато черно-бялото знаме с двуглавия орел в средата, знамето на Кастриоти.“*³⁰

Впечатляващо е физическото описание на албанския герой. Пред читателя се изправя образът на един голям и висок, едър мъж. Лицето му е ясно, изразително. В очите му гори огън и щастие: *„целите блестяха, като че ли разпръскваха светлина“*³¹.

²⁹ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 10 – пр. а.

³⁰ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 132 – пр. а.

³¹ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 21 – пр. а.

Имплицитно се долавя сравнението със слънцето, което също разпръсква светлина и е единствено на небето. Така и Георги Кастриоти е забележителен и единствен не само в двора на турския султан, но и в родината си. Гласът му носи едновременно радост и решителност. Тази решителност той успява да предаде на хората си с изключително ораторско умение. Усещайки нуждите на народа, Скендербег постига обединение на народа, дори нещо много повече, обединение на народа с природата: *„Всички го слушаха като бездушни, като че ли нямаше други хора около Скендербег. Всичко се беше превърнало в едно тяло, в един дух. И не само хората, но и камъните, и дърветата, цялата страна като че ли беше наострила вниманието си и слушаше думите на Скендербег.”*³² В тези думи се отрицва целият патриотизъм на албанския герой, вярата му в смелостта и жертвоготовността на народа, викът на родината за спасение. Неговите речи мотивират още повече албанските храбреци да направят и невъзможното за страната си: *„Думите на Скендербег докосваха дълбините на сърцата на албанските водачи. Те за пръв път чуваха толкова прави и ясни думи. Бяха готови и по-рано, но сега от това, което чуваха от Скендербег като че ли станаха по-силни и по-неразрушими.”*³³

Георги Кастриоти е представен като деен човек, който не оставя времето му да минава в лежане и почивка. Винаги намира някаква полезна дейност, за да се занимава, неоставяйки времето да мине напразно. Когато се отнася до националните въпроси, той дори забравя жажда, глад и умора. Никога няма време да спре и да почине или да остане при някого от албанските войводи за вечеря

³² Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 133 – пр. а.

³³ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 143 – пр. а.

или обяд. Почти се отказва да създаде собствено семейство, защото не приема за правилно по време на война да се весели и да вдига сватба.

В същото време Скендербег е *„човек на радостта и забавлението”*³⁴. Своите почивни дни той прекарва със сънародниците си, пеейки народни песни и играейки местни хора. Това поддържа албанския дух сред една враждебна обстановка, като дори читателят усеща задръжната сила, която извира от тези мъже: *„В почивните дни се събираше с хората от неговото място и пееха и танцуваха, като целият конак се разклащаше.”*³⁵ В тези празненства мястото на началника на еничарите Георги отново е определено – начело на хорото, както е и в битките. И всеки друг път, когато тези хора се съберат, те не забравят родните си места, близки и език.

Въпреки всички почести и слава, която получава от султана, Скендербег не забравя никога родината, семейството и народа си. Той страда, че трябва да служи на султана, че е негов роб, но приема тази съдба единствено с мисъл за свободата на Албания и войната, която трябва да се подготви, както сам разкрива пред своя приятел Айдин: *„Ние сами трябва да подготвим този ден. Но първо трябва да спечелим пълното доверие на султана.”*³⁶ Когато разбира, че баща му е готов отново да се вдигне на въстание, чувството му за чест и дълг заговаря, но въпреки това успява да надвие себе си и с търпение да стигне до целта. Младият албанец разбира, че колкото и да е трудно положението сега, ако действа без да е обмислил тактиката си, всичко ще бъде загубено: *„В сърцето си чувстваше една празнина. Колкото се поставяше в Арбърия,*

³⁴ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 11 – пр. а.

³⁵ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 11 – пр. а.

³⁶ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 12 – пр. а.

идваше му да остави всичко и да тръгне, но беше невъзможно. Тогава всяко нещо щеше да отиде напразно. Нито Арбъррия щеше да се освободи, нито той самият щеше да постигне някаква победа, напротив плодът щеше да е паднал от дървото без да е узрял добре и всичко, всяка надежда щеше да е изгубена един път завинаги.”³⁷ Със своя ум и храброст, с добре премислени крачки и търпение, с битките, които печели, Георги Кастриоти успява да постигне плана си и самият султан го изпраща като субашия в Круя, където той подготвя всичко за бъдещата война, отказвайки се от всички почести, подаръци и богатства, които получава в Османската империя, заменяйки турските титли с албанското *zot i Arbërisë*.

Смелостта на Кастриоти виждат и самите читатели в описанието на някои от битките, в които участва, отличавайки се над всички останали войници. Кастриоти изпъква сред еничарите, когато е изпратен да победи един от враговете на султана: „Този път еничарите показаха невиждана смелост. Въпреки че бяха хванати натясно, не загубиха куража си. Но най-голяма храброст показва самият Искандер³⁸, който се биеше сам с цял батальон.”³⁹ Всички тези победи заслужено са забелязани от султана, но не са достатъчни, за да спечелят пълното му доверие. Затова Мурат II подлага Скендербег на различни провокации, на които младият мъж устоява, мислейки единствено, че всички жертви, които прави са за родината.

Патриотизмът и носталгията на Скендербег се разкриват пред читателите най-пълно от момента, в който се завръща в страната си, когато вижда семейството си и албанския народ. Радостта му,

³⁷ Kasori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 52 – пр. а.

³⁸ Това е турският вариант на името Александър, от където идва по-късно Скендербег

³⁹ Kasori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 82 – пр. а.

когато влиза в Круя, е толкова голяма, че той забравя за дрехите и външния си вид, забравя, че прилича на турчин и затова всички са изплашени. Чувства се огорчен, че хората от неговото детство и спомени не го разпознават. Но тази болка е много по-малка от болката, която чувства за селяните, страдащи под турския гнет: *„Нямаме с какво да платим, ага! Така казахме и на таксилдаря, да ни остави до есента, но той не пожела. – Искандер слушаше внимателно. Всяка дума се забиваше в сърцето му.”*⁴⁰ Затова не желае да обрича на неуспех освободителната борба с прибързани и емоционални действия. Целият план трябва да бъде обмислен: *„Тази работа трябва да се обмисли добре един път завинаги. Няма да рискуваме сами това, което има най-голямо значение, нашата цел, освобождението на страната от турчина.”*⁴¹ Всички албанци трябва да обединят силите си, защото османците могат да бъдат отблъснати *„само със задружни усилия и с търпение”*⁴². Георги Кастриоти Скендербег същевременно знае, че хилядите турски аскери са изключително огромна сила, затова търси и обединение с другите европейски държави. В боевете се отличава с невиждана смелост. Едновременно съчетава в себе си стратег, военачалник и боец. Като далновиден мъж Скендербег вижда къде се крие и проблемът за едно евентуално нежелание на различните родове да се обединят и по всякакъв начин се старая да го разреши. Това е кръвното отмъщение, което той заклеймява като нещо ужасно, което трябва да бъде изкоренено от народните традиции: *„Убийството и кръвното отмъщение са най-големият враг на семейството и държавата.”*⁴³ Недопустимо е братя по национална

⁴⁰ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 109 – пр. а.

⁴¹ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 121 – пр. а.

⁴² Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 120 – пр. а.

⁴³ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 186 – пр. а.

принадлежност, братя по оръжие, имащи за цел освобождението на родината да се поддават на тази безсмислена вендета, която понякога води дори до заличаване на цели родове.

Храбростта и героизмът на Георги Кастриоти Скендербег получават оценките на другите герои в романа, както на приятелите, така и на враговете. От речта на Георги Арианит и на султан Мурат II се разбира, че той е храбър не само, когато се отнася до войната за освобождение на родината, но винаги. Затова получава и своето прозвище: „*Названието Искандер е получил тук, заради храбростта, която е показал в различните битки.*”⁴⁴ Турците сами го свързват с един от най-великите владетели и пълководци от древността – Александър Велики, което показва изключителната му сила и умение да ръководи войската към славни победи. В писмото на мосю Марчело Георги Кастриоти е представен като бог – „*млад Аполон*”.⁴⁵ Това сравнение предизвиква асоциации за безсмъртие на героя, защото един бог никога не умира. Точно по този начин Скендербег записва името си в националната история, като неговият пример остава жив, разпръсква искри на патриотизъм.

Читателят открива в образа на Скендербег и един любящ баща, брат, чичо и бъдещ съпруг. Неговите грижи за племенника му Хамза са като за собствен син. Винаги носи подаръци на момчето и го учи да се държи като истински албанец, да не посрамва рода и баща си. Опитва се да го възпита в дух на патриотизъм, колкото и трудно да се оказва това, докато живее в двора на султана. Семейната си обич и привързаност показва чрез милувките, които раздава, чрез нежността в речта и обръщенията към племенник,

⁴⁴ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 34 – пр. а.

⁴⁵ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 54 – пр. а.

родители, братя и сестри. Родителската и братска любов, които чувства, са нещо ново за младия герой: *„Любовта, която показва хората от къщата към него, е нещо ново. Той беше забравил какво е майчина любов, какво бащина любов, какво е сестринска любов. И този тесен семеен кръг сега изглеждаше толкова топъл, толкова сладък, че очите му се напълниха със сълзи от емоции.”*⁴⁶ Целият дълго таен копнеж по семейството се подчертава от отговора, който синът дава на майка си, когато тя го пита дали е ял. Георги Кастриоти не е ял, но не е и гладен, защото се е нахранил, когато е видял семейството си, когато е усетил майчина и сестринска ласка. Изключителна е промяната му, когато е с Доника, неговата годеница. От смелия и изпечен в битки войник не остава нито следа. Превръща се в нерешителен влюбен, незнаещ какво да направи или каже.

Друг образ от борбата на албанския народ против османците е Георги Арианит, чиято храброст и жертвоготовност също са забележителни. Затворен в Одрин, той намира начин да осведоми близките си, че е жив. Научавайки истинското положение в албанските земи, не се успокоява, докато не успява да избягва в Константинопол, за да търси помощ от византийския император. Както Скендербег, и той е убеден, че свободата ще се спечели с обединение на целия народ, а турците могат да бъдат отблъснати от задружните сили на всички европейски страни. Знае, че повикът на кръвта и националния дух са достатъчно силни, затова се обръща и към сина на Гион Кастриоти: *„аз бях сигурен за теб, че си истински албанец, син на Гион Кастриоти... Твоето място те вика, Георги, че там я имаш честта, сред твоята кръв”*⁴⁷. Мисълта за родната

⁴⁶ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 119 – пр. а.

⁴⁷ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 32 – пр. а.

земя, за семейството съпровожда героя по пътя му към дома. И колкото по-близо се намира до Албания, толкова повече сърцето му се радва и ликува. Най-яркият знак за патриотизма на Арианит, за любовта към родното място е целувката, с която дарява земята: „*Георги Арианит слезе на брега като умрял, падна по очи и целуна земята с копнеж.*”⁴⁸ След дългото заточение в Одрин героят за пръв път се чувства свободен, сред свои хора, самотата е заличена от самата природа, от всички познати градове и села. Борбата срещу поробителите е най-важна цел на завръщането му в Албания. Дългът към родината героят поставя пред семейството и близките си. Затова подготвя обединен удар срещу османската армия. Сам се включва в борбите, заставайки начело на албанските сили. Показва изключително юначество и сила, превъзможвайки дори личната загуба в името на свободата. Славата му се разнася дори извън границите на родното му място, въпреки че не е излязъл победител от двубоя с турската армия. Георги Арианит е известен сред също така сред своите сънародници, а и сред чужденците със своята честност. Тя е една от причините мосю Бартоломей да му вземе голяма сума, за да се справи с трудния момент след битката с турската войска: „*Георги Арианит е порядъчен човек и си държи на думата.*”⁴⁹

Тези двама мъже са само предводители на един смел и решителен народ – албанския. Романът на Кацори изгражда колективния образ на албанската нация. Това са хора, решени на всичко, за да защитят родината и семейството си, готови да пожертват живота си, за да бъдат близките им свободни и щастливи. Най-голямата радост за тях е да служат на националните

⁴⁸ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 61 – пр. а.

⁴⁹ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 88 – пр. а.

цели, да участват в защитата на родните крепости и земи: „*Сега ще отида още по-щастлив, защото ще направя и аз нещо за Албания.*”⁵⁰ Обединеният народ показва, че силата му идва от любовта към земята, към природата, към свободата. Самото етническо название албанец носи асоциациите за смелост, за жертвоготовност, както забелязват и самите турци: „*Един човек, който се е родил в тези планини, няма как да не е юнак!*”⁵¹. Местните жители са свикнали да бродят из планините и горите, познават всяка част от природата. Научили са се да водят боеве по клисурите и планините, което им осигурява предимство пред турските аскери. Смъртта не ги плаши, посрещат я смело: „*Ние се наричаме албанци! А албанецът за страната и честта си дава и живота!... албанските мъже умират с песен на уста по бойното поле!*”⁵² Съществена национална черта е дадената дума, така наречената беса. Това е първият знак на истинския албанец, въпрос на чест и мъжество е да дадеш беса и да я спазиш. Затова във всички важни моменти, когато се решават задачите на родината, героите на Тома Кацори дават или искат да им се даде дума, *besa e arbëreshit*.

Албанският свят, който писателят рисува в произведенията си, е допълнен от сборниците с разкази. Героите му са обикновени хора от областта, в която е прекарал детството си самият той. Пред читателите се разкрива едно реалистично отражение на действителността в Южна Албания, обхващащо периода от началото до средата на XX век. Основните проблеми, които разказите отразяват са патриотизмът на албанеца, бедността и недоимъкът, любовта и сблъсъкът между поколенията. Не е

⁵⁰ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 52 – пр. а.

⁵¹ Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 71 – пр. а.

⁵² Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005, f. 270 – пр. а.

избегната и темата за гурбетчийството, показано от двете му страни – разрушаващо традициите и семейството, но и безкрайна носталгия и стремеж за по-добър живот.

Патриотизмът и въпросът за честта на албанеца са основният проблем в разказа *Дадената дума*⁵³. Действието се развива след едно от неуспешните въстания за независимост. Един от въстаниците, героят на разказа Пренк Деда е заловен и осъден на обесване от турците. Докато стои в килията си единствената му мисъл е за семейството – за жена му и сина му. Не чувства страх, че ще умре, а напротив горд е, че умира „*като юнак*”: „*Не ме е страх, че ще ме обесят, но ми е мъчно, че ще си отида, без да видя още веднъж жена си и детето си*”⁵⁴. Виждайки милосърдието на пазача си, Пренк го моли да му позволи да отиде до близките си и да се върне сутринта, когато трябва да го обесят. За да го убеди, героят залага честта си и дава дума, която е типична характеристика за албанска идентичност, „*дадената от албанеца дума назад не се връща*”⁵⁵. Бесата не се престъпва, тя е знак за честност и мъжество, ако не се спази, се превръща в срам не само за този, който е обещал, но и за целия род. И Пренк доказва, че е истински албанец. Не се отрича от казаното, виждайки мъката на съпругата си, преодолява бунтуващата се река, за да успее да се върне навреме, знаейки, че ако не го направи неговият пазач ще загуби живота си. Не се появява дори капка колебание в него дали да премълчи, че се е върнал, когато вижда бесилката с човек до нея. Напротив, той „*вика като луд*”⁵⁶, за да спре извършването на присъдата и да заеме мястото си. И последната му мисъл преди да умре отново е

⁵³ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 5-11

⁵⁴ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 6

⁵⁵ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 7

⁵⁶ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 11

насочена към делото, с което се е заел и заради което е осъден – родината. Последните му думи показват силната любов и жертвоготовност на албанския планинец: „*Да живее Албания!*”. С тези думи оставя своя завет на своите сънародници и съмишленици в борбата за свобода.

Патриотизмът и мъката за страната са представени и в разказа „*Обич към родния край*”⁵⁷. Самото заглавие създава този хоризонт на очакване у читателите. В разказа също така е показан и проблема с емигрантството, което се превръща в изход от трудните условия в родината. В семейството на героя Коста се наблюдава и сблъсък между две поколения – неговото и това на родителите, силно привързани към родния край. След седем години в Америка той решава да се завърне в родината, взел твърдо решение да вземе жена си и майка си, като се връща. Но съобщението за това решение предизвиква ужаса на Мара, неговата майка. Тя е силно свързана със земята и родната природа, с гроба на покойния си съпруг. Единственото, от което има нужда е да е в родния край, да умре тук, а след това синът ѝ да прави каквото иска. Коста разбира мъката на майка си, но нуждата и мисълта за по-добър живот за семейството го принуждават да изостави страната си: „*Но за мен тук няма работа!*”⁵⁸. Тук се появява и сблъсъкът между старото, изпълнено със силни патриотични чувства, и младото, стремящо се да осигури по-добро съществуване за близките си, поколения. Любовта към родината подтиква Мара да направи последната си обиколка из околностите, това да е нейното сбогуване с всичко познато и с миналото. Финалът остава отворен за читателска интерпретация – дава се възможност за избор между варианти, обясняващи смъртта

⁵⁷ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 63-68

⁵⁸ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 64

на старата жена. Но става ясно от неосъщественото заминаване на Мара в Америка, че любовта към родината надделява.

Любовта и дългът към родината, възвишената мисия да направиш нещо за страната си са тема на други два разказа от сборника. И в двата е отразено времето около Втората световна война. Първият разказ е наречен „*Позивите*”⁵⁹. В него авторът показва на читателите истинската сила и саможертвеност на албанеца-родолюбец. На връщане от Корча с болното си дете Спиро е спрял от група балисти. Те искат от него да му предаде партизанските позиви, заплашвайки го, че ще убият не само него, но и детето му. Но и този ужас Спиро преглъща и не предава своите хора, не показва скритите в портмонето му позиви. Използвайки хитрост и рискувайки лекарството на детето си, той остава верен на патриотичните си идеали и успява да се спаси. Друг герой, рискуващ живота си, за да запази национални ценности, е Спиро Самарджиу от разказа „*Статуята на магистрата*”⁶⁰. По време на окупацията той е използван като преводач от италианците. При едни от разкопаванията за окопи е намерена статуя, която италианският капитан иска да запази за страната си. Но смелият и честолобив албанец я скрива. Преглъща заплахите на италианците, дори обидите от сънародниците си, но не издава кой и къде е скрил националното богатство на страната. Показва се като истински радетел за родното благо.

Сборникът, който събира най-великите образи и символи на албанското националното възраждане и движение, без съмнение е *Kandili i De Radës* („Кандилото на Де Рада”). Героите са действителни исторически личности, изиграли важна роля в

⁵⁹ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 118-123

⁶⁰ Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962, 124-131

консолидирането на албанската нация. Тук е събрана една колекция от албански културни дейци, писатели, учители, борци за свобода, които оставят своя завет на поколенията. Те чертаят пътя, по който трябва да се върви, за да се постигне желаната цел – свобода и просвета на роден език. Заглавието на сборника още в началото въвежда читателя в едно пространство, осветено от делото на един от бащите на албанската литература – Йероним Де Рада. От едноименния разказ читателят се запознава с личността на самия поет, от първите редове разбира голямата роля, която кандилото играе за него. Де Рада е представен като деен човек, който дори на възраст не се отказва от културата и литературата. До късно през нощта той остава буден, занимавайки се с писане или подготвяне на материалите за учениците си. Негов единствен свидетел и помощник в това дело е кандилото. Неговата светлина разсейва мрака, показва и на света отвън, че албанската култура е жива и се развива. Знанието и литературата са постоянен спътник на учителя, той мисли за тях и по пътя си към колежа, в който преподава, въпреки че е прекарал цялата нощ в писане. В неговите нощи оживяват страници от славното минало на Албания, чуват се фолклорните песни и танци на арбрешите, изгражда се пътя на просветата. В края на разказа читателят разбира защо кандилото на Де Рада има толкова голяма стойност, какво символизира: *„Не ми е мъчно за кандилото, Катерина! – отвърна □ Де Рада отчаян и продължи – Но това кандило ми го подари баба, нашата любима баба Мария, и нито едно друго кандило не може да го замени!”*⁶¹. Разкрита е тайната на кандилото, то е символ на връзката между поколенията, на приемственост на традициите, на запазване на

⁶¹ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, f. 39

националната албанска същност. То е светлината, която води родолюбците по пътя на просвещението и борбата за независимост.

Друг учител на албанския народ, представен в сборника, е Кото Ходжи. Той е един от радетелите за албанско образование, участник е в Призренската лига. Целият си живот прекарва в борба за албанска писменост. В разказа *Koto Hoxhi dhe studentja shqiptare*⁶² („Кото Ходжи и албанската студентка“) той представен като затворник в един турски затвор в столицата, където директорът е албанец – Камил ага. Новината за затварянето на албанския родолюбец се разчува сред албанската колония и племенницата на Камил ага, подтиквана от признателност и любов към делото на Кото, решава с хитрост да се промъкне в затвора, за да го посети. Срещата между двамата е трогателна и разкриваща жаждата на албанския народ да се просвети и да освободи родината си. В думите на момичето проличава изключителна нежност и загриженост. Читателят разбира колко голяма е силата на обединението, вижда как цяла колония се събира, за да спаси един културен и национален герой. Кото в същото време, слушайки думите на девойката, не мисли за своя живот, а отново за делото, на което се е отдал: *„Не плача, дъще, за мен самия, но плача от радост, че дойде денят, в който да видя албанците обединени и в правилния път. Само така ще спасим и освободим нашата майка Албания!“*⁶³. Примерът и заветът, който Кото Ходжи е оставил, се оказва достатъчно светъл и възвишен, за да мотивира младата девойка да продължи традициите му: *„Аз, когато завърша училище, татко, ще отида в Албания да отворя там албанско училище и да*

⁶² Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 15-19

⁶³ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 19 – пр. а.

отворя очите на моите албански сестри!”⁶⁴. Това посещение показва на Кото, че семето, което е сял през целия си живот, дава плодове, в сърцата на албанските младежи се ражда любовта към знанието и родината. А за един патриот това е най-важното нещо, делото, на което се посвещава да не бъде забравено от идните поколения. Това разкриват думите му, произнесени на края на свиждането: „*Това беше най-щастливия ден в живота ми!*”⁶⁵.

Албанските национални символи и пътят, който води към свободата на родината, са очертани в разказа *Unë mora vetëm një gjë*⁶⁶ („Разбрах само едно нещо”). Действието се развива около организирането на Берлинския Конгрес и въпроса за албанската участ на Балканския полуостров. Радетелите за националното дело, герои тук, са Абдул Фрашери и Мехмет Вриони. Те са изпратени в Европа с мисия да защитят интересите на Албания от ламтежите на чужди интереси и най-вече на Гърция. Случката, показана в този разказ, е срещата на двамата мъже с министъра на външните работи на Франция Уилям Вадингтон. Авторът представя две гледни точки върху албанската същност – тази на чужденците и на самите албанци. Представата на французина за албанските му посетители е, че те са зли, но в течение на разговора, който провеждат, разбира, че тя е била погрешна. Двамата пратеника започват своята защита от историята. В речта на Абдул Фрашери е вплетена пелазгийската теория за произхода на албанския народ. С това се показват древните традиции и приемствеността между предците и новото поколение. Издига се символът на борбата срещу турците Георги Кастриоти Скендербег като спасител на цяла Европа от ислямизация, с което се показва и важната роля на албанския народ

⁶⁴ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 19 - пр. а.

⁶⁵ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 19 - пр. а.

⁶⁶ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 9-13

за ограничаване на османското нашествие. Посочва се липсата на религиозна диференциация на нацията. Вярата е само второстепенна характеристика на албанеца. Той е принадлежи преди всичко на нацията, а след това вече идва делението по религиозен, социален или полов признак. За да защитят тезата си, за да покажат, че нацията е едно неразделно цяло, двамата мъже привеждат примери от световната култура: *„Албанците са и мюсюлмани, и християни, но това не означава, че мюсюлманите са турци или християните са гърци, понеже имат имена като техните!”*⁶⁷. Албанците са представени като свободолюбив народ, който не прекланя глава пред никого и винаги се бори с оръжие в ръка за целта си. Затова Вадингтон се радва, мислейки, че най-накрая албанци са оставили оръжието си пред Франция: *„Двама албанци, които никога не са били обезоръжени пред никого, оставиха оръжието си пред Париж!”*⁶⁸ Но един истински албанец никога не се поставя в такова положение, винаги има някакъв скрит коз, какъвто се оказва малкият револвер от вътрешния джоб на Абдул. Последните редове от разказа посочват пътя към свободата – обединение на албанския народ и самостоятелна въоръжена борба, без да се разчита на чужда помощ.

Последният образ от този сборник, но не по значимост, който ще бъде включен в настоящото изследване, е Фан Ноли. Разказът *Këshilla e Fan Nolit*⁶⁹ („Съветът на Фан Ноли”) съдържа завета на първия албански свещеник. Този отдаден на народа си човек показва на албанската колония в България как да съхранят албанската идентичност, как да помогне на родината, за да я види свободна и развита. Авторът представя своя герой като

⁶⁷ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 12 - пр. а.

⁶⁸ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 13 - пр. а.

⁶⁹ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 47-52

изключително мъдър и рационален човек, неговите мисли и действия са насочени към развитието на страната, към налагането □ като самостоятелна единица на световната карта: „Обични братя, ние имаме нужда от богатство, защото то е в основите на всичко, но се нуждаем още повече от знание, от обучение, за да осветлим мисълта и на онези, които не са имали щастието да учат. Училището и само то ще ни даде това нещо. Така че, когато освободим Албания, няма да остане място без училище и тогава децата ще учат албански. Но сега се намираме навън, нека учим на какъвто език ни се отдаде. Че борбата е и с пушка, и с перо. И когато освободим родината, учението ще е първата задача, защото без знание нацията не може да върви напред.”⁷⁰ Ноли посочва важната роля на родния език за отстояване на националните интереси и за съхраняване на историята, културата, традициите и самия народ, който да се развива обединен от знанието.

Това са само една малка част от личностите, допринесли за развитието и съхраняването на националната култура и литература, представени в този сборник. Така както сборникът *Kandili i De Radës* е само част от цялото богатство от произведения на Тома Кацори, които запазват националните символи и измерения.

⁷⁰ Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996, 50 - пр. а.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Алуш Камбери⁷¹ казва за Тома Кацори, че е „неуморен албански глас от София, един емигрант, който е живял винаги с наследения дух, така както са живели и неговите ренесансови предци”. И наистина в произведенията на този велик албански културен деец са отразени всички проблеми на Албанското възраждане. Писателят продължава развитието на културните и литературните традиции, поставяйки в центъра на своите творби Албания, своята родина. От страниците на неговите романи, разкази, научни статии оживяват образи, които пленяват читателя със своя енергичен и емоционално наситен дух, хора, жадни за знание и за свобода, готови да отдадат живота си за изпълнение на националната цел. Светът, който тези герои изграждат пред нас, носи чистата албанска природа. Традициите и обичаите на народа се преплитат не само с ежедневните проблеми, но и с тези на времето. Творчеството на Кацори изгражда една доктрина на албанското национално движение за свобода и за образование на роден език. Намирайки своите корени в древните времена на пелазгите, албанците от страниците на неговите произведения се оформят като горди и смели мъже, като борбени и любящи жени. Загърбвайки религиозната разлика, те се обединяват на базата на етническата си принадлежност, за да последват примера на най-големия борец срещу турското нашествие не само на Балканите, но и в Европа – Георги Кастриоти Скендербег. В битките не се колебаят да пожертват живота си, умирайки с името на родината и с песен на уста. Смелостта, скрита в националния символ на орела, се превръща в тяхна основна характеристика. Радетелите за благото на

⁷¹ Алуш Камбери е поет, журналист и репортер от Скопие.

нацията се борят за знание и просвета на албански език. Гордостта да четат, пишат и говорят на този език отново извира от недрата на историческата памет. Албанският народ се приема за носител на един от най-древните езици на полуострова. Затова с право желае да го съхрани и предаде на следващите поколения, да изгради в съзнанието му жаждата за знание, което ще помогне за развитие на една вече освободена Албания. Героите на Тома Кацори не остават встрани от един от най-сериозните проблеми – емигрантството. Странстването по чужди държави албанските просветители също превръщат в оръжие за борба. Тук намират желаната свобода да помагат открито на народното дело, да защитават пред света националната си кауза. Но дори и в чужда страна техните сърца остават винаги в родината.

Със своето творчество и живот като емигрант Тома Кацори се включва активно в културния живот на албанската колония в България. Той оставя едно богатство от картини из народния живот, от живота на родолюбците и борците за свобода. То е продължение на повече на половин вековното дело на дружество *Dëshira* и албанските емигранти в София. С издаваните вестници и списания те популяризират албанската култура и цели, защитават правото си на самостоятелно държавно развитие. Като жители на свободна страна албанските писатели, поети и издатели разполагат с правото на свободно изказване, на свободни публикации. Отварянето на албанска печатница в София разширява възможността им да се включат в националното движение. Издават се множество буквари, учебници и граматики, които се изпращат в родината, за да се образова населението. Поддържат се връзки с албанските дружества по света, за да се координира по-добре дейността на патриотите, за да се изгради единна защита на родината. За свои учители и

примери те имат редица други културни дейци, оставили своите завети в чужди страни, записали имената си не само в албанската, но и в световната литературна история.

Това са имена на едни от първите дейци на националната кауза. Това са творци, писали и сами станали обект на творчество за албанския народ. Това са хора създали единна азбука, дали приноса си за оформянето на книжовен албански език. Някои от тях до края на живота си остават далеч от родината, но това не означава, че тя остава далеч от тях. От всяка изписана страница на тези велики поети и писатели патриотизмът се промъква в сърцата на читателите. Принос за развитието на националната литература и култура дават Наим Фрашери със своите учебници за албанските училища, Фан Ноли с преводите на религиозната литература и политическата му дейност за защита на родината, Фаик Коница, който издига въпроса за конституиране на единна азбука и книжовен език. Не е за пренебреване ролята на Андон Зако Чаюпи в албанската колония в Египет, където той сатирично отразява важните проблеми на албанското общество. Връзки с родното дело поддържа и колонията в Румъния, където могат да бъдат открити Ласгуш Порадеци и Асдрени. И двамата вписват имената си в общата борба за образование, съхраняват албанските традиции и обичаи. По времето на режима на Енвер Ходжа някои от писателите напускат страната си, но не напускат осветения от възрожденските идеали път. В тяхното творчество отново намира място проблемът за самостоятелното развитие на държавата. Независимо от периода, в който се създава, емигрантската литература е била и ще продължава да бъде един от стълбовете на националната култура и гордост. Тя се включва в общата световна литература, имаща за основни теми опазването на нацията, на свободата, на родния край с

оръжие в ръка, на жажда за знание и свободно общуване на роден език.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Бейлери, Р., *Танцът в албанската литература*, В: Танцът в балканските литератури. София, 2004

Бейлери, Р., *Фаик Коница (1875-1942) - мост между европейската и националната култура*. В: Творецът в югоизточноевропейските култури. София, 2001, 139-144.

Бобев, Б., Кацори, Т., *Албания*, София, 1998

Игнатов, А., *Похвално слово за емиграцията*. В: Изгнаничеството – драма и мотивация, София, 1996, 1-11.

Кацори, Т., *Поколения*, София, 1962

Соколова, Б., *Албански възрожденски печат в България*, София, 1979

Христакуди, Ф., *Проблемът за албанската азбука*. В: www.albanian.dir.bg

Шевалие, Ж., Геербрант, А., *Речник на символите*, том 2, София, 2000

Elsie, R., *Letërsia Shqipe*, Tiranë, 2005

Çajupi, A. Z., *Historija e një familjeje*

Jorgaqi, Kr., *Konica, pioneri i planifikimit gjuhësor të shqipen e shkruar*, В: Seminari ndërkombëtar për gjuhën, letërsinë dhe kulturën shqiptare 25/1, Prishtinë, 2006, 251-264

Kacori, Th., *Kandili i De Radës*, Tiranë, 1996

Kacori, Th., *Kryetrimi i Arbërisë Skënderbeu*, Tetovë, 2005

Kacori, Th., *Ndriçime*, Shkup, 2000

Kacori, Th., *Për mëmëdhenë*, v. I, Tiranë, 1961

Kacori, Th., *Për mëmëdhenë*, v. II, Tiranë, 1963

Schwandner-Sievers, St., Fischer, B., *Albanian identities*, London, 2002

www.albanianliterature.net

www.albanian.dir.bg

www.forumishqiptar.com

www.letersia.fajtori.com/Letersi/

Приложение 1

1. Кацори, Т., Тартари, Т., Душа, Л., Българско-албански речник, С., БАН, 1959
2. Кацори, Т., Биографични бележки за албанските писатели Наим Фрашъри, Андон Зако Чаюпи, Стерио Спасе, Димитър Шутерики и Мигени за Българска енциклопедия, С., 1963
3. Kacori, Th., Një regjistër osmano-turk i vitit 1642 – 1643, Studime historike, Tiranë, № 3, 1966
4. Списък на транскрибираните географски имена от НРА, Главно управление по Геодезия и География, 1969, заедно с проф. Иван Дуриданов
5. Kacori, Th., L'écho de l'époque de Scanderbeg dans une chronique ancienne et dans une tradition orale slave, Deuxième conférence des études albanologiques, Tirana, 1969
6. Kacori, Th., Noms propres et noms de familles d'origine Albanaise dans la ville de Ljaskovec, Actes de XII Congrès inter. Sciences onom., Sofia, 1972
7. Асенова, П., Стойков, Р., Кацори, Т., Селищни, лични и фамилни имена от Северозападен Пелопонес през средата на XV век, Годишник на СУ, С., 1977, с.83
8. Асенова, П., Дукова, У., Кацори, Т., Някои думи от албански произход в български език, Сп. „Български език”, кн. 1, 1979
9. Kacori, Th., Adam Shkaba – un poète militant pour la libération de l'Albanie, Etudes Balcanique, № 1, 1979
10. Кацори, Т., Адам Шкаба – живот и творчество, Студиа Балканика, бр.15, БАН, 1980
11. Asenova, P., Dukova, U., Kacori, Th., Zwei Bulgarische Dialektwörter aus der Nachbarsprachen, Linguistique Balcanique, № 2, 1980
12. Кацори, Т., Албански възрожденски печат в България, Etudes Balcanique, № 1, 1980

13. Kacori, Th., Eqrem Çabej, Linguistique Balcanique, № 1, 1981
14. Kacori, Th., Contribution à l'étude de l'origine des noms Albanoi et Albanopolis, Linguistique Balcanique, № 10, 1983
15. Kacori, Th., Un dictionnaire Bulgaro-Albanais et quelques des religieux datant de 1864 découverts au monastère de Hilendar, Linguistique Balcanique, № 4, 1984
16. Кацори, Т., Дукова, У., Асенова, П., Към характеристиката на тайните говори в България, Сп. Съпоставително езикознание, бр. 1, 1984

Статии за културните връзки между Албания и България

1. Кацори, Т., На един меридиан, в-к „Народна култура”, бр. 30, 1964
2. Кацори, Т., Строг реализъм, в-к „АБВ”, бр. 48, 1979
3. Кацори, Т., Мещровски език, сп. „Родолубие”, бр. 5, 1983
4. Кацори, Т., Важна мисия на Балканите, сп. „Родолубие”, бр. 3, 1984